

<https://doi.org/10.30563/turklad.1690692>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 05.05.2025
Kabul Tarihi / Accepted date	: 18.06.2025
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2025

Atıf / Citation

Bashbayeva, B. ve Akar, A. (2025). Arkalık Batır ve Bazar Batır Jırlarının Arap ve Kiril Harfli Metinlerinin Karşılaştırılması. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 9. Cilt, 1. Sayı, 139-148.

ARKALIK BATIR VE BAZAR BATIR JIRLARININ ARAP VE KİRİL HARFLİ METİNLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Comparison of Arabic and Cyrillic texts of Arkalık Batır and Bazar Batır Jırs

BAYAN BASHBAYEVA¹ - ALİ AKAR²

Öz

Kazak tarihî jırları, Kazak tarihi ve edebiyatının önemli edebî eserlerinden biridir. Tarihî jırların çoğu Arap harfleriyle yazıya geçirilmiş ve daha sonra Kiril harfli Kazak alfabesine aktarılmıştır. Bu jırlardan Bazar Batır ve Arkalık Batır, XIX. yüzyılın Kazak toplumunun siyasi, tarihî ve sosyal durumlarını anlatan önemli metinlerdir. Bazar Batır jırı, şimdiye kadar çok az incelenen jırlardan biridir. Bu jır Arap harfli orijinal metninden Kiril harflerine aktarılmıştır. Bu aktarmada çeşitli alfabe ve dil sorunları ortaya çıkmıştır. Bunların nedeni, XIX. yüzyılda kullanılan temel bir alfabenin olmaması, alfabedeki harflerin birkaç kere değişmesi ve her yazar ve her yayınevi tarafından farklı harflerin kullanılmasıdır. Çünkü Kazak dili için kullanılan Arap alfabesi bu dildeki bazı sesleri karşılayamamıştır, birkaç ses aynı harfle gösterilmiştir. Bunun yanında, farklı sebeplerden dolayı Arap harfli metni Kiril harfine aktarmada bazı kelime değişiklikleri, bazı seslerin farklı okunması, satırların aktarılmadan bırakılması gibi sorunlar görülmüştür. Bu makalede Bazar Batır ve Arkalık Batır jırlarının Arap ve Kiril harfli metinleri karşılaştırılarak özellikleri ve farklılıkları tespit edilmiştir ve metin aktarmada karşılaşılan sorunlar incelenmiştir. İnceleme sırasında yalnızca Arap harflerinden Kiril harfli alfabeyle aktarmadaki farklılıklar değil, iki alfabeye yazılmış nüshaların yazım özellikleri de ele alınmıştır.

Bazar Batır jırının Almatı Ortalık Gılım Kitaphanası'nın Sirek Kitaptar Kori'nda 358 numarada kayıtlı olan, Bedel Tursınbayev'in yazıya geçirdiği Arap harfli metni ve yüz ciltten oluşan Babalar Sözü'nün 60. cildinde yayımlanan Kiril harfli nüshaları; Arkalık Batır jırının da

¹ Doktora öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: seisekova.bk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2797-5991>

² Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: akar@mu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2950-6940>

Almatı Ortalık Gılım Kitaphanası'nın Koljazbalar Bölümü'nde Ş.546 numarada kayıtlı olan, Ertay Kulsariyev'in Arap harfli metni ve yüz ciltten oluşan Babalar Sözü'nün 61. cildinde yayımlanan Kiril harfli nüshaları karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak edebiyatı, Kazak dili, Kazak tarihî jırları, Bazar Batır jırı, Arkalık Batır jırı.

Abstract

Kazakh historical jırs are one of the important literary works of Kazakh history and literature. Most of the historical jırs were written in Arabic letters and later and later transcribed into the Cyrillic-based Kazakh alphabet. Of these jırs, Bazar Batır and Arkalık Batır are important texts that describe the political, historical and social conditions of the Kazakh society in the 19th century. The jır of Bazar Batır is one of the jırs that has been studied very little so far. This jır was transcribed from its original Arabic-script version into Cyrillic script. Various alphabet and language problems arose in this transfer. The reason for these problems was that there was no basic alphabet used in the 19th century and the letters in the alphabet changed several times, and different letters were used by each writer and each publishing house. Because the Arabic alphabet used for the Kazakh language could not represent to some sounds in this language, several sounds were shown with the same letter. In addition, for various reasons, problems such as some word changes, divergent readings of certain sounds, and leaving lines untranslated were observed in the transfer of the Arabic-script text into the Cyrillic script. In this article, the Arabic and Cyrillic texts of the Bazar Batır and Arkalık Batır jırs were compared, their features and differences were determined, and the problems encountered in text transfer were examined. During the examination, not only the differences in the transfer from Arabic to Cyrillic letters, but also the writing features of the copies written in the two alphabets were discussed. The Arabic-lettered text of the Bazar Batır jır, registered at number 358 in the Sirek Kitaptar Korı of the Almatı Ortalık Gılım Library, and the Cyrillic-lettered copies published in the 60th volume of Babalar Sözü, consisting of one hundred volumes, as well as the Arabic-lettered text of the Arkalık Batır jır, registered at number 546 in the Koljazbalar Section of the Almatı Ortalık Gılım Library, and the Cyrillic-lettered copies published in the 61st volume of Babalar Sözü, consisting of one hundred volumes, were compared.

Keywords: Kazakh literature, Kazakh language, Kazakh historical jırs, Bazar Batır, Arkalık Batır.

1. Giriş

Tarihî *jırlar*, Kazak folklorunun önemli alanlarından biri ve millî tarihin, sözlü edebiyatın bir türüdür. Tarihî *jırlar*; siyasi, sosyal sorunlarla, tarihî şahsiyetlerle ilgilidir ve bir jırçı tarafından anlatılır. Tarihî *jırlar* kahramanlık *jırlarına* çok yakındır. Burada da geçmiş çağlarda halk için savaşan kahramanların yaşadıkları anlatılır. Tarihî *jırların* özelliklerinden biri, olayların yakın geçmişte gerçekleşmesidir. İkinci özellik, hikâyelerin o zamanda yaşayan insanlar tarafından anlatılması ve gerçeğe yakın olmasıdır. B. Abilkasımov'a göre, tarihî *jırlar*, halkın tarihî, sosyal, politik imgelerini sanatsal olarak özetlemektedir. Bu nedenle, 15. yüzyıldan önce doğmuş eserleri tarihî *jır* olarak bakamayız. Tarihî *jırlarda* sadece kahramanlık hikâyesi değil; halkın hayatı, aşiret hedefleri, ulusal ilişkiler ve devlet çıkarları da anlatılır (Ahmetov, 1998: 318).

Tarihî *jırlar*, Kazak folklorunun en zengin *jır* türlerinden biridir. Bu *jırlar* üzerinde Ş. Valşanov, V. Radloff, G. Potanin, I. Berezin ve XX. yy'da M.J. Köpçeyev, K. Jumaliyev, E. Ismayılov, M. Gabdullin, B. Kenjebayev, A. Margulan, A. Konıratbayev, M. Avezov gibi bilginler çeşitli araştırma ve incelemeler yapmışlardır.

İnceleme konusu olan Arkalık Batır ve Bazar Batır *jırları*, önemli Kazak tarihî *jırlarından*dır. Bazar Batır, XIX. yy'da Altay bölgesinde yaşamış; Kalmuklara ve Rus işgaline karşı savaştan halk kahramanıdır. Onun bu mücadelelerini anlatan hikâyeler halk arasında yaygınlaşmış ve XX. yy'da *jır* olarak yazıya geçirilmiştir. Bazar Batır *jırının* birkaç nüshası vardır. Ama bizim incelediğimiz, *jırın* ana nüshası sayılan Bedel Tursımbayev'in metnidir. Halk arasında, özellikle Altay Kazakları içinde yaygın olan Bazar Batır *jırının* yazıya geçirilmesi Kazak edebiyatına büyük katkı sağlamıştır.

Arkalık Batır da XIX yy'da yaşamış ve *jırda* anlatılan hikâye 1836-1883 yıllarında yaşanmıştır. Arkalığın hikâyesi o zamanda Kerey boyunun hanı olan Ajihan'ın, Arkalığı Dürbitlerden (Moğol boyu) öcünü almaya göndermesi ile başlamıştır. Arkalık Batır'ın hayatı ve *jır*la ilgili çeşitli incelemeler yapılmıştır. *Jırın* İ.Bayzakov, E. Ahmetov, E. Kulsariyev, S. Nuralin, S. Majitoğlu, A. Tatanayovlu'ların yazdığı nüshaları vardır. Çalışmamızda ise Ertaay Kulsariyev'in yazıya geçirdiği ve 1938'de kütüphaneye teslim ettiği nüshası incelenmiştir.

İki *jırın* Arap harfli orijinal metinleri 2010 yılında Babalar Sözü'nün 60 ve 61. ciltlerinde yayımlanan Kiril harfli metinleri ile karşılaştırılmıştır.

Çalışmamızın amacı, iki metni karşılaştırarak Arap harfli metinlerin Kiril harfine aktarılmasındaki sorunları ortaya çıkarmak, XX. yy'daki Arap harfli Kazak alfabesinin özelliklerini göstermek, tarihî *jırların* incelenmesine katkıda bulunmaktır.

2. Arap Harfli Kazak Alfabesi

XIX. yy'da Kazak Sovyet Cumhuriyeti'nde Arap alfabesi kullanılmış ve birçok eser Arap harfleri ile yazılmıştır. Eserler, mektuplar bu alfabeyle yazılmıştır. Ancak söz konusu alfabedeki harfler Kazak dilindeki bazı sesleri karşılayamamıştır ve bunun sonucu olarak okuma yazmada zorluklar yaşanmıştır.

XX. yy'da Kazak alfabesinde değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Kazak Türkçesinin doğasına daha yakın cedit yazısına geçilmiştir. Bu yazı reformu, Kırım Tatarlarından olan İsmail Gaspıralı'nın Ceditçilik Hareketi'yle bağlıdır. Yeni Usul (Usul-u Cedit) akımının amacı, kültür ve eğitim sisteminde o çağa uygun çözümler üretmek, eğitim sistemini geliştirmektir.

Böylece alfabede değişiklikler yapılmıştır. XX. yy'daki büyük dergi, "Türkistan velayeti"nda ünlüler hareketlerle verilmiş ya da hiç yazılmamıştır. *Dala velayeti Gazetesinde* ise ünlüler ayrı harflerle yazılmaya başlanmış ve sonra yayımlanan eserlerde de ünlüler görülmüştür.

- Cedit temelli yazılan eserlerde görülen bazı yazı özellikleri şunlardır:
- Medli elif söz başında /a/, /ä/ sesleri için kullanılmıştır.
- /o/, /ö/ ünlüleri için hareketler kullanılmamış, bazen /و/ ile yazılmıştır.
- Söz içinde /ı/, /i/ sesleri ayrı bir harfle gösterilmemiştir.
- /g/, /ñ/ harfleri Arap alfabesinde olmadığı için Farsça /گ/, /نگ/ ile yazılmıştır;
- Farklı yayınevleri tarafından basılan eserlerde de yazım farklılıkları görülmektedir. Örneğin, bir yayınevi çoğunlukla *çe* /چ/ yazarken diğerinin *şin* /ش/ kullandığı görülmektedir.
- Arapça, Farsça kökenli kelimeler de bazı baskılarda kökü korunarak yazılırken diğerlerinde Türkçeleştirilmiştir.

3. Ahmet Baytursinov Alfabesi

XX. yy'da Ceditçilik hareketleriyle alfabe ve imla tartışmaları devam etmiş ve Kazakistan'daki bilim adamları, Kazak Türkçesi konuşma ve yazım diline uygun bir alfabe için girişimde bulunmuşlardır. O bilim adamlarından biri de A. Baytursinov'tur.

A. Baytursinov, "Kazakça okuma derken ben bu günlerde kullanılan Müslümanca okuma sistemini değil, Kazak dilinde okumayı kastediyorum" diye alfabe işini geliştirmeye başlamıştır (Baytursinov, 1992: 213). Baytursinov'un alfabesi resmî olarak 1924'te kabul edilmiş ancak 1913-1919 yılları arasında yayımlanan "Kazak" gazetesi de bu alfabeye yazılmıştır.

Alfabe (*Alip-bi*) kitabını yazmak için Kazak dilinin fonetiğini ve gramerini inceleme ihtiyacı, onu eğitimden bilimsel faaliyetlere yöneltmiştir. Kazak dilinin ses sistemine ve ihtiyaç duyduğu harflere ilişkin ilk incelemelerini 1912'den itibaren *Aykap* dergisi ve *Kazak* gazetesinin sayfalarında yayımlamaya başlamıştır. Çalışmalarında Kazak seslerini ifade etmeyen Arap alfabesinin bazı sembollerinin Kazak alfabesinde olmaması gerektiğini, kelimenin inceliğini belirtmek için ayrı bir işaret koymak gerektiğini kanıtlamıştır ve Kazak dil biliminin terimlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

26 Şubat – 6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'de Türk halklarının bilimsel ve kültürel iş birliğinin temelini atılmasına katkı sağlayan kurultay düzenlenmişti. Bu kurultayda Kazakistan'dan Ahmet Baytursinuli da konuşma yapmıştı. Baytursinuli, ilk konuşmasında "Orfografyanın Temel Prensipleri ve Sosyal Önemi" başlığıyla yazım kuralları üzerine, yazımın dil sesini doğru yansıtmayı gerektiğini ve öğrenilmenin kolay olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuşmasında da Arap alfabesinin Türk dillerinin fonetik özelliklerini yansıtmada yetersiz olduğunu belirtmiştir. İkinci konuşmasında ise, Türk lehçelerinde bilimsel terminolojinin oluşturulması gerektiğini sunmuş ve kendi önerilerini savunmuştur.

"Baytursunov alfabesinin" dilsel bir terime dönüştürülmesi, 1929-1931 yılları arasında A. V. Lunaçarsky'nin editörlüğünde yayımlanan *Edebiyat Ansiklopedisi*'nin birinci cildinde "Baytursinov Alfabesi" olarak adlandırılan Kazak alfabesi tablosunun verilmesiyle başlamıştır (Kuderinova, 2013: 98). A. Baytursinov'a göre Kazak dilindeki her ses bir harfle karşılanmalıdır. Kelimeler sesletildiği gibi yazılmalıdır. Aynı kelime eskisi gibi farklı farklı okunamaz. Bu kurala göre alfabeden 13 harfi azaltmıştır. Kazak sesleri için uygun olan A. Baytursunov'un alfabesinde toplam 24 ses sembolü verilmiştir ve *ä, i, ü, ö* sesleri olan kelimelerde kalın ünlüler yazılmış ve ince ünlüler işaret ile gösterilmiştir.

1912, 1914 ve 1919 yıllarında kullanılan Kazak alfabesi 37 harften oluşmuştur. 1926'da yayımlanan *Alip-bi* kitabında ise 1926'daki alfabeden 13 harf azaltılmıştır. Kitap 3 kere yayımlanmıştır ve 1928'de yayımlanan eserdeki alfabe de 24 harftir. Onun içinde 5 ünlü, 17 ünsüz vardır ve /i/, /u/ seslerini ünlüye de, ünsüze de bölmemiş, ara ünsüz olarak bırakmıştır. Alfabede 28 harf gösterilmiştir. A. Baytursunov'un bu ders kitabı, ergenlerin psikolojik, ulusal, yaş özelliklerini dikkate alan, ileri metodolojik teorilere dayanan bir çalışmadır.

Baytursunov, *a, ö, ü, i* seslerini *a, o, u, ı*'nın ince fonemi olarak görmüş ve ayrı harfle göstermemiştir, sadece kalın ünlülere işaret koyarak ince varyantı olduğunu ifade etmiştir. Ve bu alfabede /h/ harfi de yoktur. *hat, halık* gibi yabancı kelimeler ق sesi ile قات, قالىق olarak yazılmıştır. /ğ/ sesi de غ ile değil ع ile yazılmıştır.

Alfabe sırası şu şekildedir:

ا ب پ ت ج د ر ز س چ ع ق ك گ ن ل م ن و و و ه ي ي

Tablo 1: Alfabedeki Ünlü, Ünsüz ve Yarım Ünlülerin Ayırımı

Ünlüler	a (а), o (о), u (у), ı (ы), e (е)
Ünsüzler	b (б), p (п), t (т), c (ц), ş (ш), d (д), r (р), z (з), s (с), ğ (г), k (к), k (к), g (г), ñ (н), l (л), m (м), n (н)
Yarım ünlüler	ı (и), y (й)

Bu alfabe, Kazak Sovyetlerinde Latin, sonra Kiril alfabesi resmî olarak kabul edilene kadar kullanılmıştır. Birçok şehir ve köydeki okullarda Baytursinov'un ders kitabı kullanılmıştır.

Ancak XX. yy'da yayımlanan eserlere, elyazmalarına bakılırsa o zamanda da insanların, ilim adamlarının sadece bir alfabeyle yazdığı söylenemez. 1938 yılında yazılan E. Kulsariyev'in ve 1942'de yazılan B. Tursınbayev'in metinlerinde bile yazım ve alfabe farklılıkları vardır.

4. Arkalık Batır Jırı Metinlerinin Karşılaştırılması

Arkalık Batır, XIX yy'da yaşayan bir halk kahramanıdır. A. Tatanayoğlu, J. Abilgazıoğlu ve A. Baymahanova gibi araştırmacılar, Çin kaynaklarına dayanarak bu *jırda* yer alan hikâyenin 1836-1883 yıllar arasında yaşandığını kaydetmiştir. Resmî belgelerde de Aji Han'ın bu zamanlarda Çin yerindeki Kereylere han olduğu ve Köken, Beysenlerin Han'ın beyleri olduğu görülmüştür. Arkalık Batır *jırının* halk arasında birçok nüshaları vardır ve bu eseri jırlayanların hepsi de şairlerdir. Burada esas alınan, şair ve Kazak ağız edebiyatı eserlerini toplayan ilim adamı E. Kulsariyev'in nüshasıdır.

Tablo 2: Jırda Kullanılan Arap Harfli Alfabeti

ا	ب	ت	ج	چ	ح	خ	د	ز	ر	س	ش	غ	ف	ق	ك	گ	نك	ل	م	ن	ا	و	ؤ	ۇ	ە	ى	ي
a	b	t	c	ç	h	h	d	z	r	s	ş	ğ	f	Q	k	g	ñ	l	m	n	u	ö	ü		e	ı	y
ä	p																			ü	ö			i	e		

Jırın asıl metni, 2010'da yayımlanan Kiril harfli metinle karşılaştırıldığında farklı yazım özellikleri ve çeşitli ses değişimleri karşımıza çıkmıştır.

/d/ > /t/ değişimi

Günümüz Kazak Türkçesinde ek başındaki /t/'ler Arkalık Batır *jırının* Arap harfli orijinal metninde /d/ ile yazılmıştır.

bekder "beyler" (II/1b-3), *kısdav* "kış yaşam yeri" (II/1b-7), *kanatdı* "kanatlı" (II/2a-3), *curttıñ* "halkın" (II/2a-5), *cibekdey* "ipek gibi" (II/2a-6), *tisderin* "dişlerini" (II/2a-10), *dosdıq* "dostluk" (II/4a-2), *tasdı* "taşı" (II/6a-5), *körmesden* "görmeden" (II/11a-4), vb.

Bu sözcüklerin hepsi Kiril harfli nüshada *kıstav*, *kanattı*, *cibektey*, *dostıq*... olarak /t-/ ile yazılmıştır.

/k/ > /h/ değişimi

Jırın Arap harfli orijinal metninde birçok Arapça, Farsça kökenli yabancı sözcükteki /h/ sesi /k/'ye dönüşmüştür. Ancak Kiril harfli nüshada bu kelimelerin hepsi /h/ ile yazılmıştır. (bk. Tablo 3)

Tablo 3:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
<i>tariqda</i> (II/1a-6) "hayvan"	<i>tarihta</i> (AB/353-10)
<i>acıkannıñ</i> (II/1a-6) "jır'daki kişi adı"	<i>acihannıñ</i> (AB/353-9)
<i>kalıkdı</i> (II/1b-1) "halk"	<i>halıktı</i> (AB/353-20)
<i>nasıkatı</i> (II/1b-11) "nasihat"	<i>nasihatı</i> (AB/354-40)
<i>faqdese</i> (II/2b-6) "pah derse"	<i>pah dese</i> (AB/355-71)
<i>qayvanga</i> (II/3b-12) "canavar"	<i>haywanga</i> (AB/356-113)
<i>qalın</i> (II/4a-1) "hâl"	<i>hâlin</i> (AB/356-116)
<i>kat</i> (II/5a-2) "mektub"	<i>hat</i> (AB/358-162)
<i>qabarlandı</i> (II/9b-6) "haber"	<i>habarlandı</i> (AB/365-373)
<i>muqıtdıñ</i> (II/ 24b-11) "okyanus"	<i>muhiittıñ</i> (AB/386-1063)

/ç/ > /ş/ değişimi

Arkalık Batır *jırı* metninde /ç/ harfi de /ş/ harfi de kullanılmıştır.

Ama metinde /ç/ ile yazılan sözcüklerin hepsi Kiril harfli nüshada günümüz Kazak Türkçesinde olduğu gibi /ş/'ye değiştirilerek verilmiştir.

Tablo 4:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
<i>duçmanınıñ</i> (II/1a-5) "düşman"	<i>duşmanınıñ</i> (AB/353-8)
<i>eçpandadan</i> (II/1a-8) "hiç insandan"	<i>eş pendeden</i> (AB/353-13)
<i>eçbr</i> (II/1a-9) "hiç bir"	<i>eşbir</i> (AB/353-16)
<i>çın</i> (II/1b-4) "gerçek"	<i>şın</i> (AB/354-26)
<i>çakpak</i> (II/2b-8) "çakmaktaşı"	<i>şakpak</i> (AB/355-75)
<i>çal</i> (II/6a-2) "yaşlı insan"	<i>şal</i> (AB/359-205)

/f/ > /p/ değişimi

Arap harfli metinde Arapça ve Farsçadan alınan yabancı kelimelerdeki /f/'ler korunmuştur ama Kiril harfli nüshada bu /f/'ler sistematik olarak /p/'ye dönüştürülmüştür.

Tablo 5:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
<i>sifadap</i> (II/1a-8) "sifat"	<i>sipattap</i> (AB/353-14)
<i>tulfarı</i> (II/2a-1) "at"	<i>tulparı</i> (AB/354-41)
<i>forımında</i> (II/2a-10) "kalıp"	<i>porımında</i> (AB/355-59)
<i>tiñdi</i> (II/3a-6) "bile"	<i>tipti</i> (AB/356-89)
<i>fayda</i> (II/4a-3) "fayda"	<i>payda</i> (AB/357-120)
<i>kafalıñ</i> (II/4a-6) "kızgın, öfkeli"	<i>kapalıñ</i> (AB/357-125)
<i>fayım</i> (II/7a-7) "akıl, düşünce"	<i>payım</i> (AB/361-260)
<i>fas</i> (II/16a-4) "düşük"	<i>päs</i> (AB/374-654)
<i>ferzent</i> (II/ 22a-3) "evlat"	<i>perzent</i> (AB/381-924)
<i>fişak</i> (II/ 22a-13) "bıçak"	<i>pışak</i> (AB/382-943)
<i>sağar</i> (II/ 24b-5) "seyahat"	<i>sapar</i> (AB/385-1053)
<i>fara</i> (II/ 28b-2) "para"	<i>para</i> (AB/391-1218)
<i>cufılınıp</i> (II/41a-6) "çiftlenip"	<i>juptılanın</i> (AB/408-1755)

Birçok örnekte görülen bu ses değişimleriyle birlikte, sadece bir örneği bulunan ses değişimleri de tespit edilmiştir. Bir sözcükte Arap harfli nüshadaki /l/ Kiril harfli nüshaya /d/ olarak çevrilmiştir. *tıñlasañız* (II/13b-1) – *tıñdasañız* "dinlerseniz" (AB/370-541). Arap harfli nüshada yeterlilik fiilinin önündeki zarf fiil eki {-A} düşürülmüştür ve iki fiil birlikte yazılmıştır. Ama Kiril harfli metinde iki kelime ayrı yazılmış ve ekleri de düşürülmemiştir.

Tablo 6:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
<i>kelalmağan</i> (II/1a-10) "gelemeyen"	<i>kele almağan</i> (AB/353-17)
<i>ketalmaydı</i> (II/2a-3) "gidemeyecek"	<i>kete almaydı</i> (AB/354-46)
<i>dep aytalmadı</i> (II/18a-3) "diyemeyecek"	<i>dep ayta almadı</i> (AB/376-743)
<i>bilalmadım</i> (II/ 31b-3) "bilemedim"	<i>bile almadım</i> (AB/395-1360)

Bu gibi fonetik özelliklerle birlikte iki metinde farklı yazım özellikleri de vardır. Kiril harflerine aktarılırken ayrı yazılan, eki düşürülen birkaç sözcük bulunmuştur (bk. Tablo 7).

Tablo 7:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
<i>bilimbey</i> (II/1b-2) "bilinmeden"	<i>bilinbey</i> (AB/353-21)
<i>düzden</i> (II/2a-2) "uzaktan"	<i>cüzden</i> (AB/ 354-43)
<i>tirilikde</i> (II/4a-9) "hayatta"	<i>tirlikte</i> (AB/357-132)
<i>düniya</i> (II/6b-3) "dünya"	<i>düniye</i> (AB/360-230)
<i>hüday</i> (II/4b-6) "hüda, Allah"	<i>küday</i> (AB/357-148)
<i>bitip</i> (II/11b-11) "bitmek"	<i>şığıp</i> (AB/368-470)
<i>tüsipdi</i> (II/17a-3) "düşmüş"	<i>tüsip</i> (AB/375-696)
<i>aldı talay</i> (II/ 22b-6)	<i>alla tağala ay</i> (AB/382-955)

ürimciğa (II/ 27a-11) "şehir adı"	ürimjiğe (AB/389-1168)
eçpandadan (II/1a-8) "hiç insandan"	eş pendeden (AB/353-13)

Arap harfli metinde iki ayrı kelimenin bazen birleşik yazıldığı görülmüştür. Ama bunlar Kiril harfli metinde düzeltilerek ayrı verilmiştir (bk. Tablo 8).

Tablo 8:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
kambar (II/1b-6) "kam var"	kam bar (AB/354-29)
ağıldaskıp (II/1b-6) "danışıp"	ağıldas kıp (AB/354-30)
isbolsa (II/1b-7) "iş olursa"	is bolsa (AB/354-31)
ärtaraşka (II/1b-9) "her tarafa"	är taraşka (AB/354-36)
cetpessadağ (II/2b-4) "oku yetmez"	cetpes sadağ (AB/355-68)
fağdese (II/2b-6) "pah derse"	fağdese (AB/355-71)
kümişkuyruk (II/2b-7) "gümüş kuyruk"	kümis kuyruk (AB/355-73)
niyetetdi (II/3a-3) "niyet etti"	niyet etti (AB/357-138)
tüsvağda (II/9b-8) "öğle vaktinde"	tüs wağta (AB/365-375)
tabadıdep (II/14b-3) "bulacak diye"	tabadı dep (AB/371-586)
ahtarıp (II/16b-5) "ah diye"	ah tartıp (AB/375-679)
eçbolmadı (II/ 31a-7) "hiç olmadı"	eş bolmadı (AB/395-1346)
atanasız (II/33b-8) "anne babasız"	ata anasız (AB/399-1496)

Karşılaştırma sırasında asıl metinden Kiril harfli nüshaya çevrilmeyen bazı kelimeler, satırlar da bulunmuştur (bk. Tablo 9).

Tablo 9:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
korıkkanınan ğarıptiñ satırınan sonraki eçdarmanı kalmasın cümlesi Kiril harfli nüshada yoktur (II/ 20b-4);	korıkkanınan ğarıptiñ (AB/ 380-852)
siz boldıñ pende (III/ 22a-4)	siz boldıñ ende (AB/ 381-925)
şız kebek bop (II/ 26b-4)	şır bop kebek (AB/ 388-1132)
zorlıkka könbeymin dep tirilikde/ acalğa fışağ urıp berdi basın (II/ 31b-7)	(Bu satırlar Kiril harfli nüshada bulunmamıştır)
koç aytısıp (II/ 31b-10)	oş aytısıp (AB/ 396-1372)

5. Bazar Batır Jırı Metinlerinin Karşılaştırılması

Bazar Batır *jırı*, Kazak tarihî *jırları* arasında hikâyenin karmaşıklığı, yazı dilinin farklılığı açısından önemli *jırlardan* biridir. *Jır* nüshaları XX. yüzyılın 27-42 yılları arasında toplanmıştır. Jırın ilk nüshasını 1927'de Iskakoğlu kütüphaneye teslim etmiştir. Sonra, 1935'te Rahim, 1940'ta Bayırbekov ve 1942'de Bedel Tursınbayev, yeni *jır* nüshaları getirilmiştir. Bur çalışmada esas alınan metin, B. Tursınbayev'in nüshasıdır.

Tablo 10: *Jırda* kullanılan alfabe

ا	ب	پ	ت	ج	ح	د	ز	ر	س	ش	ع	ف	ق	ك	گ	نك	ل	م	ن	ؤ	و	ۇ	ە	ى	ي
a	b	p	t	c	h	d	Z	r	s	Ş	ğ	f	k	k	g	ñ	l	m	n	ö	o	ü	e	i	y
ä																				u	v		e	i	e

Arkalık Batır *jırı* metni ile Bazar Batır *jırı* metnini karşılaştırdığımızda alfabede bazı seslerin farklı işaret edildiği görülmüştür:

- Arkalık Batır *jırında* /b/ de /p/ de be (ب) ile verilmiş ise Bazar Batır *jırında* /b/ ب ile, /p/ pe (پ) ile yazılmıştır.
- Arkalık Batır'da /ç/ ve /ş/ harfleri vardır ve /ç/ ile gelen sözcükler (چ) harfi ile yazılmıştır ama Bazar Batır'da (چ) harfi hiç kullanılmamıştır.
- Arkalık Batır'da ح , خ harfleri vardır ama Bazar Batır'da sadece ح harfi görülmüştür.
- Arkalık Batır'da /ğ/ sesi غ ile yazılmışsa da Bazar Batır'da ع ile'dir.
- İki *jır* metninde /o/, /ö/, /u/, /ü/ seslerinin yazımı farklıdır. Arkalık Batır'da /u/, /ü/ و ile, /o/, /ö/ و ile verilmiştir. Bazar Batır'da ise /o/, /u/ ۇ harfi ile, /ö/, /ü/ و harfi ile işaretlenmiştir.

Bazar Batır *jırının* Arap ve Kiril harfli metni arasında çok farklı yazım özelliği bulunmamıştır. Arkalık Batır *jırında* olan چ /ç/ harfi Bazar Batır'da kullanılmamış, sadece ش /ş/ harfi yazılmıştır. Arkalık Batır'da tonsuz tabanlara gelen t'li şekiller d'ye dönüşmüştür fakat Bazar Batır'da böyle bir özellik yoktur.

/k/ > /h/ değişimi

Arapça, Farsça kökenli sözcüklerdeki /h/ sesi Türkçeleştirilerek /k/ ile yazılmıştır. Ama Kiril harfli metinde o /k/'ler tekrar /h/'ye dönüştürülmüştür (bk. Tablo 11).

Tablo 11:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
<i>qabarsız</i> (I/9-3) "habersiz"	<i>habarsız</i> (BB/195-253)
<i>qan</i> (I/2-28) "sultan"	<i>han</i> (BB/189-57)
<i>qakka</i> (I/20-4) "hak"	<i>hakka</i> (BB/204-602)
<i>qayvandı</i> (I/30-28) "canavar"	<i>hayvandı</i> (BB/214-976)
<i>qali</i> (I/31-3) "hâl"	<i>hali</i> (BB/214-982)
<i>qalık</i> (I/37-26) "halk"	<i>halık</i> (BB/220-1201)
<i>qoş</i> (I/ 47-27) "hoş"	<i>hoş</i> (BB/230-1599)
<i>katınıñ</i> (I/ 49-11) "hatun"	<i>hatınıñ</i> (BB/232-1649)

Arap harfli nüshasında *duşman* olarak yazılan kelime, Kiril harfli nüshada *duşpan* ve bazen *duşpan* diye görülmektedir. *duşmanğa elin bermeske* (I/2-1) – *duşpanğa elin bermeske* (BB/189-33); *qarsı kelse duşmanğa* (I/10-25) – *qarsı kelse duşpanğa* (BB/196-306); *bazargā duşman daniyar* (I/14-4) – *bazargā duşpan daniyar* (BB/199-410), vb.

Bazar Batır'ın eşinin ismi Külkayşa, Arap harfli metinde گولقايشا (I/5-4) diye yazılmıştır ama Kiril harfli metinde *kulqayşa*'dır (BB/191-130). Yani /k/ ya da /g/ olarak okunması gereken گ harfi /k/ ile yazılmıştır. *dedi qayşa zar cılap* (I/29-32) satırındaki ع ile yazılan qayşa kelimesi de Kiril harfli metinde *dedi qayşa zar jılap* (BB/213-951) şeklinde /k/ ile yazılmıştır. Kazak Türkçesinde isimlerde sık görülen *kul* (köle) sözcüğü genelde erkek isimlerinde kullanılır.

Arap harfli metinde yan yana gelen iki ünsüz arasında ünlü yazılmıştır. Örneğin, Kiril harfli metindeki *jurt* kelimesi Arap harfli metinde *curıt* جورت (I/1-6) biçiminde yazılmıştır. Ama Kiril harfli metinde iki ünsüz arasındaki /ı/, /i/ ünlüleri düşürülmüştür. Bu ses düşmesi *şort*, *dört* kelimelerinde de görülmüştür. *at kıyırığın şorit kesip* (I/ 42-16) – *şort kesip* (BB/226-1425), *törit ayaktap baradı* (I/ 44-11) – *tört ayaktap* (BB/227-1486), vb.

İki kelime sırasında yan yana gelen iki ünlünün birleşmesi Bazar Batır *jırında* da karşımıza çıkmıştır. Örneğin, *asa almadı ayladan* cümlesi *asamadı ayladan* (I/2-31) ifadesinde *ayta almay* kelimesi *aytalmay* (I/6-20), *bata almay* – *batalmay* (I/6-21) olarak, al- tasviri fiilindeki /a/ ünlüsü esas ünlüdeki zarf-fiil ekinin düşmesine yol açmıştır. Bunun gibi örnekler eserde birçok yerde görülmüştür.

İki metin karşılaştırıldığında Arap harfli metinde olan ama Kiril harfli metinde olmayan ya da biraz farklı yazılan, değiştirilen satırların da olduğu görülmüştür. Söz konusu örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir (bk. Tablo 12).

Tablo 12:

Arap harfli metin	Kiril harfli metin
<i>qaytbaytın kezep ur edi</i> (I/4-19)	<i>kaytpaytın kezep der edi</i> (BB/191/111)
<i>ürlegenge öşbese</i> (I/5-9)	<i>ürlegenge sönbese</i> (BB/191/135)
<i>osınday bolam dep bedim</i> (I/5-22)	<i>sonday bolam dep pe edi</i> (BB/192/148)
<i>barlap</i> (I/6-23)	<i>parlap</i> (BB/193/180)
<i>ögiz sıymay bayge tas</i> (I/2-8)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>asıp saspay bazar er</i> (I/2-13), <i>tursada birev kör qazıp</i> (I/2-14)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>davletke ku köñli toymağan</i> (I/2-29)	<i>däwletke köñli toymağan</i> (BB/189/58)
<i>qanıñ köñilin başkanday</i> (I/10-22)	<i>kanı qarayıp han taksır</i> (BB/196/304)
<i>üreyi uşıp kan taksır</i> (I/10-23)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>qandık pen elden men bezdim</i> (I/12-8)	<i>handık pen elden men bezindim</i> (BB/198/356)

<i>qayratı küşi mol bazar</i> (I/12-20)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>azıvın qattı basadı</i> (I/12-29)	<i>awzın qattı basadı</i> (BB/198/376)
<i>barmasın eşbir can dedi</i> (I/13-16)	<i>barmasın bir jan dedi</i> (BB/198/392)
<i>qayğığa eldi saladı</i> (I/13-25)	<i>qayğığa endi saladı</i> (BB/199/401)
<i>künimiz ne der edi</i> (I/13-29)	<i>künimiz halıq işinen</i> (BB/199/405)
<i>kalñ kalıq işinen</i> (I/13-30)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>alatin cerin bileđi</i> (I/14-32)	<i>öletin jerin bileđi</i> (BB/200/438)
<i>qusarğa bedev cetelep</i> (I/15-20)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>calğız basıp savğa dep</i> (I/15-27)	<i>jalğız basım sawğa dep</i> (BB/200/466)
<i>ekinşi sutke ötkende</i> (I/16-11)	<i>ekinşi täwlik ötkende</i> (BB/201/482)
<i>üşinşi sutke cetkende</i> (I/16-12)	<i>üşinşi täwlik jetkende</i> (BB/201/483)
<i>acal kelse koya ma</i> (I/17-8)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>alladan medet surana</i> (I/17-10)	<i>alladan medet sura da</i> (BB/202/513)
<i>qaymıqtı degen dat caman</i> (I/17-22)	<i>qaymıqtı degen at jaman</i> (BB/202/525)
<i>qaştı degen at caman</i> (I/17-23)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>asığa celip batırlar</i> (I/19-9)	<i>asığa kelip batırlar</i> (BB/203/575)
<i>qaharın şasıp kürkirep</i> (I/20-10)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>baska qayla bolmaydı</i> (I/21-28)	<i>baska ayla bolmaydı</i> (BB/206/658)
<i>izdep kelgen qalmakka</i> (I/27-23)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>ay balager balager</i> (I/30-4)	<i>ay balager ne gıp em</i> (BB/213/956)
<i>qolınan seni bağıp em</i> (I/30-5)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>moynuña tumar tağıp em</i> (I/30-6)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>ıyeñdi cavğa tastaytın</i> (I/30-7)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>balager sağan neğıp em</i> (I/30-8)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>berer canga qıdaydan amir küştı</i> (I/30-32)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>qorıqkan adam buğıp cür</i> (I/37-33)	<i>jorıqka adam buğıp jür</i> (BB/220/1208)
<i>talay ulıq qurıptı</i> (I/38-18)	<i>talay qurıq qurıptı</i> (BB/221/1228)
<i>şodır sonda bir özin</i> (I/39-14)	<i>sonda bir özin</i> (BB/222/1259)
<i>ävdiye bolıp aq söylep</i> (I/ 40-31)	<i>äwliye bolıp aq söylep</i> (BB/225/1275)
<i>cavmen qılış salıspay</i> (I/ 41-23)	<i>jawmenen qılış salıspay</i> (BB/225/1400)
<i>cavdı aludıñ qamalın</i> (I/ 42-6)	<i>jawdı aludıñ amalın</i> (BB/226/1415)
<i>tuğay da tuğay salem ayt</i> (I/ 42-23)	<i>duğay da duğay sälem ayt</i> (BB/226/1430)
<i>qılıştıñ tüzin bezedi</i> (I/ 44-5)	<i>qılıştıñ jüzin bezedi</i> (BB/227/1480)
<i>biyik tavdıñ tasına</i> (I/ 44-7)	<i>biyik tawdıñ basına</i> (BB/227/1482)
<i>köp soldattıñ tüsine</i> (I/ 44-8)	<i>köp soldattıñ üstine</i> (BB/227/1488)
<i>ordı kırdı dübirlep</i> (I/ 44-29)	<i>örđi kırdı dabırlap</i> (BB/228/1504)
<i>keybirevi qızardan</i> (I/ 45-6)	<i>keybirewi qızardan</i> (BB/228/1510)
<i>acal oğın qadadı</i> (I/ 45-30)	(Kiril harfli metinde bulunmamıştır)
<i>qalcıñdasıp küledi</i> (I/ 47-4)	<i>qaljuñdasıp keledi</i> (BB/230/1576)
<i>bar damdisin beredi</i> (I/ 47-6)	<i>bar mäddisin beredi</i> (BB/230/1578)
<i>körmedi am mazanı</i> (I/ 49-6)	<i>körmedi hām mazanı</i> (BB/231/1644)

İki metin karşılaştırıldığında ortaya çıkan bu tablodan birçok satırın Kiril harfli metne aktarılmadığı görülebilir. Benzer şekilde *tuğay – duğay, qaytpaqka – kaytpaqka, barlap – parlap* gibi örneklerde görülen ses değişimleri; *ku köñli toymağan* satırındaki *ku* kelimenin düşürülmesi, *eşbir can – bir can, eldi – endi, alatin – öletin, ulıq – qurıq*, vb. gibi birçok örnekteki gibi sözcüklerin değiştirilmesi durumları mevcuttur.

6. Sonuç

Tarih boyunca Arap harfli metinlerin okunuşunda ünlüler önemli bir sorun olmuştur. Çünkü Arap alfabesi, başka Türk dillerinde olduğu gibi Kazak Türkçesinin de seslerini tam olarak yansıtamaz. Bu sebeple, bazı metinleri okumadaki eksiklikler, kullanılan alfabe farklılıkları çeşitli dönemlere ait eserleri okumada her zaman karşımıza çıkmıştır. Bu çalışmada ise XX. yy'da yazıya geçirilen Kazak tarihî *jırları* incelenmiştir. Bazar Batır ve Arkalık Batır *jırları*, Kazak edebiyatındaki önemli eserlerdendir. Çalışmada *jırların* Arap ve Kiril harfli metinleri karşılaştırılmıştır. 1938 ve 1942'de yazıya geçirilen iki eserin alfabe farklılıkları ortaya çıkarılmış ve *jırcıların* yazım özellikleri görülmüştür. Arap harfli metni Kiril harfli metinle karşılaştırmada metin aktarma sorunları olduğu görülmüştür. Aktarılmayan satırlar, değiştirilen sözcükler ve çeşitli ses değişimleri makalede gösterilmiştir.

Kaynakça

- Alpısbayeva K, Kaskabasov S. (2010), *Babalar Sözi: Jüztomdık*. Astana: Foliyant, 61 c.
- Baytursinov, A. (1992). *Til Tağılımı*. Almaty: Arıs.
- Kosan S., Kaskabasov S. (2010), *Babalar Sözi: Jüztomdık*. Astana: Foliyant. 60 c.
- Kulsariyev, E. (1938) Arkalık Batır. *Almaty Bilimsel Merkez Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü. Dosya No: Ş.546*.
- Küderinova K. (2013). *Kazak Jazuvının Tarihi men Teoriyası*. Almaty: Eltanım.
- Mamırbekova, G. (2006). XVIII- XIX yy. Arab Jazulı Kazak Jazbalarının Grafikalık-Orfografiyalık Ereşelikleri, Almaty.
- Tursınbayev, B.(1942) Bazar Batır. *Almaty Bilimsel Merkez Kütüphanesi Nadir Bulunan Kitaplar Bölümü. Dosya No: Ş.358*.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
- ☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.